

Araştırma Makalesi • Research Article

Hizmet İhracatı ve Turizm Harcamalarının Ekonomik Büyüme Katkısı Üzerine Ampirik Bir Analiz: 1996-2017 Türkiye Örneği

An Empirical Analysis on the Contribution of Service Expenditures and Tourism Expenditures to Economic Growth: The Case of Turkey 1996-2017

Şakir İşleyen ^a, Yener Altun ^{b,*}, Çetin Görür ^c

^a Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, 65080, Van/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-8186-1990

^b Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Erciş İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, 65080, Van/Türkiye.
ORCID: 0000-0003-1073-5513

^c İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-4556-5068

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 02 Mart 2018

Düzeltilme tarihi: 25 Nisan 2018

Kabul tarihi: 11 Mayıs 2018

Anahtar Kelimeler:

Ekonomik Büyüme

Turizm Harcamaları

Hizmet İhracatı

ARTICLE INFO

Article history:

Received 02 March 2018

Received in revised form 25 April 2018

Accepted 11 May 2018

Keywords:

Economic Growth

Tourism Expenditures

Service Export

ÖZ

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümeyi son zamanlarda etkileyen önemli faktörlerden ikisi turizm ve hizmet sektörüdür. Küreselleşen dünya ekonomisinde şirketler veya firmalar ürün ihracatından çok hizmet ihracatına yönelmiştir. Bir ülkede hizmet ihracatının artması için o ülkede hizmet sektörünün gelişmiş olması gerekmektedir. Bu çalışmada, Türkiye’de 1996-2017 yılları arasında hizmet ihracatı ve turizm harcamalarının ekonomik büyüme etkisi, En Küçük Kareler (EKK) yöntemi ile tahmin edilip ekonometrik analizi yapılmıştır. Çalışma doğrultusunda 1996-2017 yılları arasında Türkiye’ye ait hizmet ihracatı, turizm harcamaları ve ekonomik büyüme verileri, World Bank Database web sitesinden dolar cinsinden temin edilip ampirik analizi yapılmıştır. Araştırmada elde edilen sonuçlara göre, hizmet ihracatı ve turizm harcamaları ile iktisadi büyüme arasında pozitif bir ilişkinin olduğu ortaya çıkmıştır. Bu iki sektörde de meydana gelen artışların ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu görülmüştür.

ABSTRACT

In developing countries such as Turkey, two of the most important factors affecting economic growth recently are tourism and service sector. In a globalized world economy, companies or firms have turned to exports of services rather than exports of goods. In order to increase service exports in a country, the service sector in that country needs to be developed. In this study, between the years 1996-2017 exports of services and the impact on economic growth of tourism spending in Turkey, Least Squares (OLS) method was used and econometric analysis has been applied. According to the study, between the years 1996-2017 exports of services to Turkey, tourism spending and economic growth data were obtained from the World Bank Database website in dollars and an empirical analysis was made. According to the results of the research, it has been found that there is a positive relation between service exports and tourism expenditures and economic growth. In both of these sectors, it is seen that the increases that have taken place have positive effects on economic growth.

1. Giriş

İnsanların doğasında var olan öğrenme, merak etme, görme ve öğrenme arzusu, kültürel etkilenmeden dolayı insanogluna seyahat etme gerekliliğini dayatmıştır. Bu nedenle insanları etkileyen turizm olgusu, yüksek seviyelere

çıkarak turizmi endüstriyel bir alana dönüştürmüştür. Ülkelerin var olan kültürleriyle turizm arasında büyük bir bağ olduğu söylenebilir. Türkiye’de uzun bir süreden bu yana turizm sektörü büyük bir gelişme gösterip önemli sektörlerden biri haline gelmiştir. Turizm gelişimini etkileyen önemli faktörler vardır. Bunlardan bazıları;

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: yeneraltun@yyu.edu.tr

teknolojik gelişimler, toplumsal ve bireysel refah seviyelerinin yükselmesi ve ulaşım olanaklarının artması gibi faktörler olarak sıralanabilir (Artun, 2013). Dünyanın en büyük ve en önemli ekonomik sektörlerinden biri olan turizm, kuşkusuz bir ülkede ekonomik kalkınmanın da en büyük etkenlerinden biri durumundadır. Dolayısıyla, gelişmekte olan ülkelerde en büyük yatırım ve harcamaların yapıldığı sektör, turizm sektörü olarak görülmektedir. Özellikle son zamanlarda dikkat edildiğinde, dünyanın çoğu ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de bu alana yapılan yatırımlar ve teşvikler gün geçtikçe artmakla birlikte ekonomik alanda kalkınmaya da büyük katkı sağlamaktadır. Turizm aktiviteleri gelişen dünya ekonomisine uyum sağlayarak büyük bir ivme kazanmaktadır. Gelişmekte olan bir ülkenin uluslararası alanda turizm endüstrisine ilgi göstermesinin sebepleri şöyle sıralanabilir:

- (i) Turizm talebine gün geçtikçe ilgi artmaktadır.
- (ii) Turizm dövizdeki sıkıntılara çözüm sağlamak ve döviz ihtiyacı açığını kapatmaktadır.
- (iii) Turizm sektöründeki gelişme maliyetleri düşük seviyelerde olabilmektedir.
- (iv) Söz konusu sektör, ekonomik kısıtlamalardan daha az etkilenmektedir (Çımat ve Bahar, 2003).

Turizm gelirleri milli gelir içinde yer almakta ve milli ekonomide bir çoğaltan etkisi yaratmaktadır. Dolayısıyla bu çarpan etkisi, ekonomi üzerinde olumlu bir etki yapmakta ve birçok sektörü desteklemektedir. (Sengupta ve Espana, 1994: 41-51). Birçok ülkede turizm, ekonomik büyüme ile iş alanın önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Ayrıca turizm ile ülkeye giren döviz, ülkenin oluşan bütçe açığını kapatmaya yardımcı olmakla birlikte işsizlik sorununun çözümü için büyük bir avantaj oluşturmaktadır. Özellikle son zamanlarda tarım alanında kaybolan rekabetin tekrardan canlanmasına büyük katkıda bulunmaktadır. Öte yandan, turizm sektörü farklı kültürlerin etkileşimine imkân sağlamaktadır. Sosyal bir varlık olan insan, sürekli çevresinden etkilenmekte ve çevresini de etkilemektedir. Bunun için uluslararası turizmin etkisiyle ülkelerin kültürel kurumları ve tüketim alışkanlıkları da değişim göstermektedir. Bu değişim, turizmde girişimcilik faaliyetlerinin artmasını sağlamakta ve pozitif yönde ivme kazanan girişimcilik faaliyetlerinde yeni yatırımları beraberinde getirmektedir (Belk ve Costa, 1995). Ayrıca, turizm sektörü birçok sektörün gelişimini doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemektedir (Proenca ve Soukiazı, 2005). Bir ülke için turizmin temel kaynakları; sahip olduğu doğal, tarihi ve kültürel değerleridir. Bu değerlerin zengin olması, sağlam bir altyapıya sahip olması ve politik olarak tanıtılıp pazarlanması turizm alanında canlılığı artırmaya büyük katkı sağlamaktadır. Turizm alanındaki bu canlılık, istihdamı da olumlu yönde etkilemektedir. Globalleşen dünyada her 100 bireyden 10'unun istihdam edildiği bu alan, dünyanın en hızlı gelişen sektörlerden biri haline gelmektedir. Aynı zamanda dünya nüfusunun büyük bir çoğunluğunun yoksullukla mücadele ettiği bu dönemde, turizm sektörü yoksullukla mücadele etme ve istihdam alanı oluşturma noktasında büyük bir önem taşımaktadır (Bahar ve Bozkurt, 2010).

Gelişmekte olan ülkelerin temel sorunlarından biri kuşkusuz işsizliktir. Bu sorunun azalması için önemli bir alan olan turizm sektörü, maliyet olarak da düşük olduğu için söz konusu alana yatırımlar fazla olmaktadır. Ayrıca turizm sadece işsizlik alanında istihdam sağlamayıp ülkeye gelen

yabancı turistlerin yaptığı harcamalarının ülkeye döviz girişimini sağlaması açısından da önem arz etmektedir. Özellikle ilerleme gösteren ülkelerde, ekonomik olarak gelişmiş olan ülkelerin seviyesine çıkabilmek için uluslararası turizm talebi sürekli artmakla birlikte hızlı bir gelişme göstermektedir. Aynı zamanda bu ülkelerde oluşan ekonomik kaynak, döviz ihtiyacını ve sürekli artan nüfuslarının beklentilerini karşılamak için politik olarak turizm sektörü büyük bir destek görmektedir. Söz konusu sebeplerden dolayı turizm, büyük bir istihdam alanı sağlayan, ekonomik büyüme ve kalkınmada rol oynayan önemli bir sektör olarak kabul görmektedir (Gökova ve Bahar, 2006).

Hazari ve Sgro'nun (1995) düzenledikleri dinamik büyüme modeline göre, turizm talebinin açık ekonomilerde uzun dönemli bir pozitif büyümeye neden olduğu görülmektedir. Narayan'ın (2004) Fiji için yapmış olduğu bir diğer çalışmada da, yabancı turist harcamalarındaki %10'luk bir artışın; ülkenin gayri safi yurtiçi hasılasında %0,5'lik, reel tüketiminde %0,72'lik ve reel anlamda ulusal refah düzeyinde %0,67'lik bir artışa neden olacağı vurgulanmıştır.

Ülkeye giren turistlerin ülke ekonomisine katkı sağlamasının yanı sıra bölgesel kalkınmaların oluşmasında da temel etkidir. Turizmin bir bölgede gelişim göstermesiyle birlikte döviz gelirleri artmakta, ödemeler dengesi ile dış ticaret açığı azalmakta, ülkenin dış borç yükü hafifletmekte ve diğer sektörlerdeki mal ve hizmetlere olan talep düzeyi artmaktadır. Sonuç olarak, yeni iş ve istihdam kaynakları ortaya çıkmakta, vergi gelirleri artmakta ve ülke insanının refah düzeyindeki artışla birlikte ekonomik büyüme bundan olumlu yönde etkilenmektedir (Bahar ve Bozkurt, 2010). Turizm, ihracata dayalı büyüme gösteren bir sektör olmakla birlikte istihdam alanını geliştirip yoksullukla mücadele anlamında büyük bir öneme sahiptir. (Fayissa vd., 2008). Turizm alanının canlı kalması için sadece doğal ve tarihi turizm alanlarının var olması yeterli değildir. Bu alanların hareketli olması ve turist akınlarının olması için birçok farklı gereklilikler vardır. Bu gereklilikler; telefon, gelişmiş altyapı, ulaşım, havaalanı ve elektrik gibi yatırımlardır. Gelişmekte olan ülkeler, uluslararası turizmin gelişim göstermesi ve gereksinim duyulan yabancı para gelirlerinin artırılması açısından diğer sektörlerle kıyasla üç temel üstünlüğe sahiptir:

- (i) Turizm sektörü sürekli ilerleme gösteren bir endüstridir.
- (ii) Turizm pazarı tüketicilerin tüketim için üretim yerine, gitmek zorunda oldukları bir pazardır.
- (iii) Turizm çoğu ülkede, hem ekonominin çeşitlenmesi hem de geleneksel ihracata bağımlılığın azaltılması anlamı taşımaktadır (Unur, 2000).

Ekonomik büyümede önemli rol oynayan sektörlerden olan tarım, sanayi ve hizmet önemli bir yere sahiptir. Hizmet sektörü, yaklaşık olarak son 70 yıldır büyük bir gelişim gösterip tarım ve sanayi sektörlerini geri planda bırakmıştır. Bu sektör son zamanlarda sadece gelişmiş ülkelerde değil aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerde de önemli bir gelişme göstermektedir. Bundan dolayı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde hizmet sektörü önemli bir yere sahip olmuştur. Bu durum, ülkelerin hizmet sektöründe daha fazla gelir elde etmek amacıyla yatırımlarının çoğunu bu alana yaptıklarını göstermektedir. Bunun sebebi, hizmet sektörünün refah seviyelerini artırmakla birlikte gelişmişlik

düzenini artırmak konusunda önemli bir üstünlüğe sahip olmasıdır (Özsağır ve Akın, 2012). Hizmet sektörü, ekonomik büyümeyi artırmasının yanı sıra istihdam alanında da önemli bir yere sahiptir. Tarım ve sanayi sektörlerinin ekonomik kalkınmaya etkileri inişli çıkışlı, azalan ve sabit bir etkiye sahip olmalarına rağmen, hizmet sektörü sürekli pozitif artan bir etki göstermektedir (Gündoğan, 2002). Hizmet sektörünün önemi 1960'lı yıllarda fark edilmeye başlanırken, önemli bir oranda artış göstermesi 1980'li yılları bulmuştur. Bu artışın en büyük sebepleri; uluslararası şirketlerin dünya ekonomisinde gittikçe önemli bir yere sahip olmaları ve üretimlerini dünyanın birçok ülkelerine yaymaları gibi etkenlerdir (Çatalbaş, 2005). Hizmetler, arz edenin hizmetten yararlanan için faaliyet göstermesi, hizmetten yararlananın hizmetin elde edilmesi için gerekli emeği sunması ve hizmetten faydalanan ile hizmeti sunanın karşılıklı etkileşim içinde oluşturmaları suretiyle üretilmektedir (Aslan, 1998).

Türkiye'de istihdamın hizmet sektörüne yönelmesinin temel sebeplerinden biri, bu sektörde yeni iş alanlarının daha fazla yer almasıdır. Hizmet sektöründeki gelişmeler, donanımlı işgücü kadar az donanımlı işgücü için de önemli bir istihdam alanı oluşmasına olanak sağladığını göstermektedir. Hizmet sektörünün, özellikle teknolojik alanında gelişime pek ihtiyaç duymaması, Türkiye'de istihdam alanındaki geleceğini önemli derecede etkilemektedir (Karagöl ve Akgeyik, 2010).

Türkiye'nin bir "hizmet yönetim merkezi" haline getirilmesi amacıyla uzun bir süredir çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Bu konuda, Uluslararası Yatırımcılar Derneği (YASED) ciddi çalışmalar ile bunu göstermektedir. Uluslararası şirketler veya firmalar hizmet merkezleri için maliyeti düşük olan ülkeleri seçmektedirler. Hızla ilerleyen sosyoekonomik gelişmelerden dolayı hizmet sektörü gittikçe önem kazanmıştır. Bu nedenle hizmet sektörünün kendi arasında sınıflandırma gerekliliği doğmuştur. Hizmet Genel Anlaşması (GATS) bünyesinde, Dünya Ticaret Örgütü'nün yapmış olduğu sınıflandırma, değişik ölçütlere göre yapılan sınıflandırmalar arasında en çok kabulü görmüş sınıflandırmadır. Bu sınıflandırmalar 12 başlık altında toplanmıştır:

- (i) Mesleki hizmetler
- (ii) İletişim hizmetleri
- (iii) Mühendislik hizmetleri
- (iv) Dağıtım hizmetleri
- (v) Eğitim hizmetleri
- (vi) Çevre hizmetleri
- (vii) Finansal hizmetler
- (viii) Sosyal hizmetler
- (ix) Turizme bağlı hizmetler
- (x) Kültür ve spor hizmetleri
- (xi) Ulaştırma hizmetleri
- (xii) Diğer hizmetler (Özsağır ve Akın, 2012).

Küreselleşen dünya piyasasında firmalar mal ihracından daha büyük bir oranda hizmet ihracatı yapmaya başlamıştır. Son yıllarda OECD ülkelerinde hizmet sektörünün GSMH içindeki payının %70'e yakın bir seviyede olduğu, ülkemizde ise bu oranın %60 seviyelerinin altında olmasına rağmen; gün geçtikçe payının ve öneminin artmakta olduğu bilinen bir gerçektir. Bu nedenle ülkemiz kurumları açısından büyük bir öneme sahip olduğu görülmektedir.

Hizmet sektörü geliştikçe doğal olarak hizmet ihracatının artacağı da bir gerçektir (Aytekin, 2009).

Hizmet sektörünün en önemli özelliklerinden biri; kalite ve miktarı ölçme konusunda yeterli olmayışıdır. Hizmet kalitesi sunucuya arz edilirken bunu ölçmenin tek çözümü tüketiciye arz edilirken kontrol edebilmektir. Fakat bu yöntem de tutarlı olmayabilir. Çünkü hizmetin tüketiciye sunduğu doyum özeldir (İbik, 2006: 5). Yapılan hizmet ihracatı veya ithalatına uygulanan Katma Değer Vergisi (KDV) ile elde edilen gelir ülke kalkınmasına büyük bir değer katmaktadır. Bunun dışında özellikle gelişmekte olan ülkelerde temel sorun olan işsizliğin azalması için büyük bir istihdam alanı oluşturmaktadır. Örneğin Türkiye'de çağrı merkezi kuran büyük uluslararası bir şirketin yaratacağı büyük bir istihdam alanı ülkenin kalkınmasına büyük bir katkı sağlayacaktır.

2. Yöntem

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de 1996-2017 yılları arasında yapılan hizmet ihracatı ve turizm harcamalarının ekonomik büyüme ile ilişkisini analiz etmektir. Bu doğrultuda ilk olarak, 1996-2017 yılları arasında Türkiye'ye ait hizmet ihracatı, turizm harcamaları ve ekonomik büyüme verilerine World Bank Database'den ulaşılmıştır. Elde edilen veriler Eviews7 programına aktarılıp söz konusu veriler ile doğrusal bir regresyon modeli kurulmuştur. EKK yöntemi ile modelin tahmin edilmesi için dolar cinsinden olan verilerin logaritması alınarak mevsimsel arındırılma yapılmıştır. Daha sonra verilerin durağanlığı incelenip durağan olmayan veriler durağan hale getirilmiştir (Ek-1). Durağan olmayan verilerle yapılan sonuçlar sağlıklı olmayan ve sahte bir regresyon modelinin oluşmasına neden olmaktadır.

Bu çalışmada durağan olmayan verilerin birinci dereceden farkları alınıp durağan hale getirilmiştir. Daha sonra çoklu regresyon modelinin kurulması için gerekli olan varsayımlar analizi yapılmıştır. Tüm varsayımların sağlanmasından sonra ekonomik büyüme bağımlı değişken, hizmet ihracatı ve turizm harcamaları bağımsız değişkenler olarak regresyon modeli kurulmuştur. Elde edilen regresyon modeli sonuçları ve bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki ekonometrik sonuçlar analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucu parametrelerin ve modelin anlamlı olduğu, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücünün yüksek olduğu ve aralarında pozitif bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Doğrusal Regresyon Modeli;

$$Y = \alpha + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \varepsilon_i$$

Burada;

α : Sabit terim

Y: Ekonomik büyüme

X_1 : Hizmet ihracatı

X_2 : Turizm harcamaları

ε_i : Hata terimlerini göstermektedir.

3. Çoklu Doğrusal Regresyon Varsayımları

Regresyon katsayılarının tahmininde genelde EKK yöntemi kullanılmaktadır. EKK tekniğinin varsayımlarının sağlanamaması halinde yapılan tahminler yanlı sonuçlar

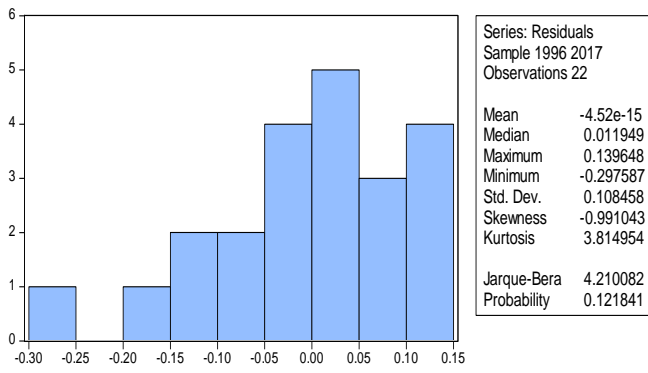
içermekte ve böylece anlamlılık testleri geçerliliğini yitirmektedir. Bu çalışmada, hata terimleri ortalamasının sıfır olması, anlamlılık testi (Jargue-Bera testi), değişen varyans analizi (Heteroskedasticity white test), hata terimlerinin ilişkisiz olma varsayımı (otokorelasyon testi) ve çoklu doğrusal bağıntı (multicollinearity) analizi yapılmıştır. Varsayımların sağlanması sonucu doğrusal regresyon modeli kurulup model analizi yapılmıştır.

3.1. Hata Terimleri Ortalamasının Sıfır Olması

Hataların beklenen değeri (ortalaması) sıfırdır: $E(\varepsilon_i) = 0$, 0.0041317117208 değeri hata terimlerinin beklenen değerini göstermektedir. Sıfıra yakın bu değer bu varsayımı sağlamaktadır.

3.2. Jargue-Bera Normallik Testi (Anlamlılık testi)

Tablo 1. Normallik Testi Sonuçları

H_0 =Hatalar normal dağılıma sahip değildir.

H_1 =Hatalar normal dağılıma sahiptir.

Jarque-Bera testinde yer alan ters hipotez durumu göz önüne alınıp Tablo 1 incelendiğinde, olasılık (Probability) değerinin 0.05'ten büyük olduğu görülmektedir. Bu durum dikkate alındığında hata terimleri normal dağılmakta H_0 red, H_1 kabul edilmektedir. İkinci varsayım olan hata terimlerinin normal dağıldığı varsayımı sağlanmıştır.

3.3. Değişen Varyans Analizi (Heteroskedasticity white test)

En Küçük Kareler tekniğinin en önemli varsayımlarından biri kuşkusuz sabit varyans varsayımdır (Tarı, 2006; Orhunbilge, 2000). EKK tekniği, bağımsız parametrelerin birim değerleri değişirken bağımlı parametrelerin birim değerlerine ait varyansın sabit kalacağını varsaymakta ve istatistiksel anlamda bu varsayımı sabit varyans (homoscedasticity) adı verilmektedir (Gujarati, 1995; Orhunbilge, 2000; Tarı, 2006; Yamak ve Köseoğlu, 2006). Değişen varyans probleminin regresyon analizi sonuçları üzerinde olumsuz etkileri bulunmaktadır. Değişen varyans sorunu modelin ekonometrik incelenmesi üzerinde yanlış sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Değişen varyans olduğu durumlarda EKK yöntemi yansız ve tutarlı özelliğini korumakta fakat minimum varyans özelliğini kaybetmektedir. Bundan dolayı sağlıklı olmayan sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Kısaca, t ve F testleri güvenilirliğini yitirmektedir (Yamak ve Köseoğlu, 2006).

Hataların varyansı sabittir (değişen varyansın olmaması): $Var(\varepsilon_i) = \sigma^2$.

Tablo 2. Varyans Analiz Sonuçları

Heteroscedasticity Test: White			
F-statistic	1.231609	Prob. F(5.16)	0.3398
Obs*R-squared	6.114123	Prob. Chi-Square(5)	0.2953
Scaled	3.148655	Prob. Chi-Square(5)	0.6771

EKK				
Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-ist.	Prob.
C	-1145810.	1085746.	-1.05532	0.3070
TİCARİ	0.000158	0.000137	1.156307	0.2645
TİCARİ^2	-9.26E-15	7.00E-15	-1.32316	0.2044
TİCARİ*TURİZM	1.18E-13	9.35E-14	1.261345	0.2253
TURİZM	-0.000409	0.000938	-4.36246	0.6685
TURİZM^2	-4.36E-13	3.05E-13	-1.42668	0.1729

R ²	0.277915	F ist.	1.231609 (0.3398)
Düzeltilmiş-R ²	0.052263		
Tahminin Std. Hata	572470.0	DW ist.	2.037338

Tablo 2 incelendiğinde, F-statistic, Obs *R-squared ve Scaled explained SS' e ait probability değerlerinin kritik değer olan 0.05'ten büyük olması değişen varyans sorunun olmadığını göstermektedir. Üçüncü varsayım olan değişen varyansın olmadığı varsayımı sağlanmaktadır.

3.4. Hata Terimlerinin İlişkisiz Olma Varsayımı (Otokorelasyon testi)

Otokorelasyon, çoklu doğrusal modellerde hata terimlerinin birbirlerini izleyen değerleri arasında ilişki olma durumudur. Otokorelasyon sorunu olan bir modelde işlem yapılması sağlıklı sonuçlar doğuracaktır. Dolayısıyla çoklu regresyon olan bir modelin temel varsayımlarından biride otokorelasyon sorununun olmamasıdır. Modele ait otokorelasyon analizi Tablo-3'te verilmiştir.

Tablo 3. Otokorelasyon Analiz Sonuçları

Date: 01/26/18 Time: 12:10		Sample: 1996 2017		Included observations: 22		
Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob	
		1	0.276	0.276	1.9098	0.167
		2	-0.330	-0.439	4.7799	0.092
		3	-0.344	-0.124	8.0751	0.044
		4	0.181	0.279	9.0388	0.060
		5	0.226	-0.130	10.630	0.059
		6	0.064	0.124	10.765	0.096
		7	-0.224	-0.152	12.533	0.084
		8	-0.066	0.093	12.699	0.123
		9	-0.142	-0.365	13.518	0.141
		10	-0.244	-0.306	16.129	0.096
		11	-0.202	-0.075	18.081	0.080
		12	0.117	-0.109	18.800	0.093
		13	0.137	-0.014	19.907	0.098
		14	0.041	0.094	20.019	0.130
		15	-0.162	-0.001	22.007	0.108
		16	-0.082	-0.045	22.598	0.125

Tablo 3'te görüldüğü üzere; otokorelasyon ve kısmi korelasyon kısımlarında grafiklerin kesik çizgileri aşmadığı, varsayım olarak ele alınan aralıkta oldukları görülmektedir. Bu durum otokorelasyonun olmadığı anlamı taşımaktadır. Dördüncü varsayım olan hata terimleri arasında ilişkinin olmadığı yani otokorelasyon sorununun olmadığı varsayımı sağlanmıştır.

3.5. Çoklu Doğrusal Bağlantı Analizi (VIF: Variance Inflation Factor)

Bağımsız değişkenler arasında doğrusal veya doğrusala yakın bir ilişkinin olma durumudur. Böyle bir ilişkinin olması durumunda modelin kurulup analiz edilmesi doğru sonuçlar vermeyeceğinden doğrusal bağlantı olmaması gerekmektedir. Eviews tablosunda bağımsız değişkenlere ait VIF değerlerinin 1 ile 5 arasında bir değer alması çoklu doğrusal bağlantı sorununun olmadığı anlamı taşımaktadır.

Tablo 4. Çoklu Doğrusal Bağlantı Analiz Sonuçları

Variable	Coefficient Variable	Uncentered VIF	Centered VIF
Hizmet İhracatı	0.031634	1.380522	1.302970
Turizm Harcamaları	0.057225	1.837120	1.302970
C	0.001158	1.415416	NA

Tablo 4 incelendiğinde, hizmet ihracatı ve turizm harcamalarına ait VIF değerlerinin 1 ile 5 arasında değerler aldığı ve çoklu doğrusal bağlantının olmadığı görülmektedir. Son varsayım olan bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantının olmama varsayımı da bu şekilde sağlanmış olmaktadır.

4. Model ve Analizi

Yukarıda belirtilen tüm varsayımlar analiz edildikten sonra EKK yöntemi ile modelin tahmini yapıldı. Hizmet ihracatı ve turizm harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini incelemek için aşağıda belirtilen bir doğrusal regresyon modeli çerçevesinde analiz yapılmıştır.

$$Y = \alpha + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \varepsilon_i \quad (1)$$

Model (1), EKK yöntemi ile tahmin edilmiş ve verilerin analizinde Eviews7 programı kullanılmıştır. Modelde, ekonomik büyüme bağımlı değişken, hizmet ihracatı ve turizm harcamaları bağımsız değişkenler olarak ele alınmıştır. Verilerin logaritmaları alındıktan sonra durağan hale getirilerek yukarıdaki model oluşturulmuştur. Modelde 1996-2017 yılları arasında Türkiye'ye ait ekonomik büyüme, hizmet ihracatı ve turizm harcamaları verileri World Bank Database'den dolar cinsinden temin edilip ekonometrik analizi yapılmıştır.

Tablo 4, Doğrusal Regresyon Modeli'nin EKK tahmin sonuçlarını göstermektedir. Model için kritik değer 0.05 olarak alınıp işlem yapılmıştır. Kurulan model ve sonuçları aşağıda yer alan Tablo 5'te detaylı şekilde verilip analizi yapılmıştır.

Tablo 5. Eviews7 Model Analiz Tablo Çıktısı

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-ist.	Prob.
Hizmet İhracatı	0.534352	0.159360	3.353119	0.0033
Turizm Harcamaları	0.506086	0.120173	4.211309	0.0005
C	-15.06125	1.647930	-9.139497	0.0000
R ²	0.959584	F ist.	225.5548	(0.000)
Düzeltilmiş-R ²	0.955330			
Tahminin Std. Hata	0.114024	DW ist.	1.689912	

$$Y = -15.06125 + 0.534352X_1 + 0.506086X_2 \quad (2)$$

R-squared, bağımsız parametrelerin bağımlı parametreyi açıklama gücünü göstermektedir. R-squared değerinin yüksek olması, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücünün yüksek olduğunu gösterir. Tablo 5

incelendiğinde; R-squared değerinin 0,959584 çıkması, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenin %95'ini açıklayabildiğini ve açıklama gücünün gayet yüksek olduğunu göstermektedir. Probability(F-statistic) değerinin kritik değer olan 0.05'ten küçük olması, modelin bütünsel olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Ampirik sonuçlar, hizmet ihracatı ve turizm harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Modelde görüldüğü gibi; hizmet ihracatındaki %1'lik bir artış, ekonomik büyümede % 0.53'lük bir artış sağlamaktadır. Ayrıca turizm harcamalarındaki %1'lik bir artışın ise, ekonomik büyümede %0,5'lik bir artışa sebep olduğu görülmektedir.

Hizmet ihracatının ekonomik büyümeye etkisine ait anlamlılık hipotezi:

$H_0 =$ Hizmet ihracatı ile ekonomik büyüme arasında anlamlı fark vardır

$H_1 =$ Hizmet ihracatı ile ekonomik büyüme arasında anlamlı fark yoktur.

Hizmet ihracatına ait olasılık değeri incelendiğinde kritik değer 0.05'ten küçük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla hipotezlerden H_0 red, H_1 kabul edilmektedir.

Turizm harcamalarının ekonomik büyümeye etkisine ait anlamlılık hipotezi:

$H_0 =$ Turizm harcamaları ile ekonomik büyüme arasında anlamlı fark vardır

$H_1 =$ Turizm harcamaları ile ekonomik büyüme arasında anlamlı fark yoktur.

Turizm harcamalarına ait olasılık değeri incelendiğinde kritik değer 0.05'ten küçük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla hipotezlerden H_0 red, H_1 kabul edilmektedir.

Modele ait hipotez kurulduğunda;

$H_0 =$ Model anlamlı değildir.

$H_1 =$ Model anlamlıdır.

Probability (F-statistic) değeri kritik değer 0.05'ten küçük olması nedeniyle model anlamlı olmakta ve H_0 red, H_1 kabul edilmektedir.

5. Sonuç

Global dünyada gelişmekte olan ülkelerin son zamanlarda hizmet ve turizm sektörlerine yöneldiği bilinen bir gerçektir. Özellikle bu iki alan, ülkelerin ekonomik büyümesine önemli katkı sağlamasından dolayı büyük rağbet görmektedir. Türkiye'nin doğal ve tarihi anlamda büyük zenginliklere sahip olması, turizm alanında gelişmiş bir ülke olmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda hizmet sektöründe de büyük bir alana sahip olan Türkiye, hizmet alanında ithalat ve ihracat bakımından gelişmiş bir ülke olarak kabul edilmektedir.

Hizmet ihracatı ve turizm harcamalarının ekonomik büyüme ile ilişkisine ait ampirik bir analizini yaptığımız bu çalışmamızda, öncelikle 1996-2017 yıllarına ait Türkiye verileri World Bank Database web sitesinden dolar cinsinden temin edilmiştir. Yüksek verilerle işlemler yapmamak için verilerin logaritmik değerleri alınmıştır. Daha sonra durağan olmayan verilerle yapılacak işlemler sağlıklı sonuçlar ortaya çıkaracağından, verilerin durağanlığı incelenmiştir.

Durağan olmayan verilerin birinci farkları alınarak veriler durağan hale getirilmiştir (Ek-1). Doğrusal regresyon modeli kurulup EKK yöntemi ile tahminini gerçekleştirmek için gerekli olan varsayımların analizi yapılmıştır. Yapılan analizler sonucu; hata terimlerine ait ortalamanın sıfır olması, Jargue-Bera Normallik testi (Anlamlılık testi), değişen varyans analizi (Heteroskedasticity white test), hata terimlerinin ilişkisiz olma varsayımı (Otokorelasyon testi) ve çoklu doğrusal bağıntı analizi (VIF: Variance Inflation Factor) varsayımları sağlanmıştır. Bu varsayımların sonuçları, tablolar halinde gösterilip analizleri yapılmıştır. Tüm varsayımların sağlanmasından sonra doğrusal regresyon modeli kurularak sonuçlar Tablo-5'te verilmiştir. Elde edilen sonuçlar dikkate alındığında; R-squared değerinin 0,959584 çıkması, bağımsız parametrelerin bağımlı parametredeki değişmelerin %95'ini açıklayabildiğini ve açıklama gücünün yüksek derecede olduğunu açıkça göstermektedir. Öte yandan, Probability (F-statistic) değeri, kritik değer olan 0.05'ten küçük olduğu için, modelin bir bütün olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Araştırmadaki ampirik sonuçlar dikkate alındığında, hizmet ihracatı ve turizm harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Modelde de görüldüğü gibi; hizmet ihracatındaki %1'lik bir artış ekonomik büyümede % 0.53'lük bir artışa ve turizm harcamalarındaki %1'lik bir artış ekonomik büyümede % 0.50'lik bir artışa neden olduğu görülmektedir. Ayrıca bağımsız değişken olan hizmet ihracatı, turizm harcamaları ve sabit terime ait probability değerlerinin kritik değer olan 0.05'ten küçük olmasından dolayı, sabit terim ve bağımsız değişkenlerin anlamlı olduğu izlenmektedir.

Bir ülkede turizmin gelişmesiyle birlikte döviz sorunu azalmakta, ülkede bulunan şirketlerin ülke dışındaki rakipleri ile rekabet gücü ve sonuçta verimliliği artmakta, ölçek ekonomilerinden yararlanılmakta, dış ticaret dengesine olumlu yönde etki yapmakta, istihdam oluşturmakta ve milli gelirde artışa sebep olarak iktisadi kalkınma üzerinde pozitif bir etki oluşturmaktadır (Brohman, 1996: 49-52). Yine çalışmamıza paralel olarak, Yıldırım ve Öcal (2004) Türkiye üzerinde yapmış oldukları bir çalışmada, turizm ile iktisadi kalkınma arasında kısa dönemde turizm gelirlerinin ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği durumu meydana gelmiştir. Ayrıca Gökova ve Bahar (2006), Akdeniz Bölgesi'ndeki 19 turizm ülkesini içeren ve Panel data yaklaşımı kullanılarak yapmış oldukları çalışmada, turizmin iktisadi büyümeye pozitif katkı sağladığı sonucu ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak çalışmamızda elde ettiğimiz bulgular, turizm harcamaları ve hizmet ihracatının ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda:

Ülkemizde büyük bir getiri kaynağı olan turizm sektörü için;

- Yatırıma yönelik teşvik programlarının yapılması,
- Ülkemize ait doğal ve tarihi zenginliklerin iyi tanıtılması,
- Turistik bölgelere ulaşım geliştirilmeli ve uygun tarifelerle ulaşım ağının sağlanması,
- Bu alanda eğitilmiş donanımlı personellerin yetiştirilmesi,

- Sahil turizminin yanında tamamlayıcı ürünlerin ve diğer turizm alanlarının (termal enerji turizmi, doğa turizmi...) devreye girmesi, bu yönde desteklerin ve projelerin artırılması,
- Orta ve alt gelir gruplarını da içine alan ürün yelpazesinin genişletilmesi ve sosyal turizm anlayışının oluşması gerekir.

İstihdam alanında yüksek bir paya sahip olan hizmet sektörü için;

- Hizmet sektörü açısından önem taşıyan faktörlerden biri de ülkeler arasındaki kültürel farklılıklardır. Bunun için hizmet ihracatı gerçekleştirecek olan firmaların, ülkenin temel kültürel dinamikleri ve insan davranışları hakkında açık ve net bir bilgiye sahip olmaları gerekmektedir.
- Hizmet alanında daha ileriye gidebilmek için ARGE çalışmalarına önem verilmeli ve özellikle teknolojik olarak gelişimin sağlanması gerekmektedir.
- Mesleki eğitim kalitesinin geliştirilmesi ve eğitim süresince özellikle farklı coğrafya ve kültürde çalışmaları yapmak için gerekli olan bilgi ve beceri geliştirilmelidir.
- Yerli ve yabancı firmalar arasında ortaya çıkan "fırsat eşitsizliği" ve rekabet açısından sahip olunan dezavantaj ortadan kaldırılması gerekmektedir.

Yukarıda turizm ve hizmet sektörü için sıralanan önerilerin bu alanların daha fazla gelişimine katkı sağlayacağını ve ülke ekonomisi için önem arz ettiğini düşünmekteyiz.

Kaynakça

- Artun, E. (2013). *Halkın Kültürünün Uluslar Arası İlişkilerde Ülkelerin Tanıtımına Katkısı*. (Erişim: 13.02.2018), <http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/60.php>
- Aslan, M. H. (1998). *Hizmet Ekonomisi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Aytekin, S. (2009). Hizmet İhracatında Katma Değer Vergisi İstisnası. *E- Yaklaşım*, 193, 1-5.
- Bahar, O., & Bozkurt, K. (2010). Gelişmekte olan ülkelerde turizm-ekonomik büyüme ilişkisi: dinamik panel veri analizi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21(2), 255-265.
- Belk, R. W., & Costa, J. A. (1995). International tourism: An assessment and overview. *Journal of Macromarketing*, 15(2), 33-49.
- Brohman, J. (1996). New directions in tourism for third world development. *Annals of tourism research*, 23(1), 48-70.
- Catalbaş, N. (2005). *Uluslararası Hizmetler Ticaretinin Serbestleştirilmesi ve Gelişme Yolundaki Ülkelere Etkileri (Türkiye Uygulaması)*. Doktora Tezi. Eskişehir: Eskişehir Anadolu Üniversitesi.
- Çımat, A., & Bahar, O. (2003). Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri ve Önemi Üzerine Bir Değerlendirme. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(6), 1-18.

Fayissa, B., Nsiah, C., & Tadasse, B. (2008). Impact of tourism on economic growth and development in Africa. *Tourism Economics*, 14(4), 807-818.

Gökovalı, U., & Bahar, O. (2006). Contribution of Tourism to Economic Growth in Mediterranean Countries: A Panel Data Approach. *Anatolia An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 17(2), 155-168.

Gujarati, D. N. (1995). *Basic Econometrics*. New Jersey: McGraw-Hill.

Gündoğan N. (2002). Hizmetler Sektöründe İstihdam. *Kamu-İş*, 7(1), 1-16.

Hazari, B.R., & Sgro, P.M. (1995). Tourism and Growth in a Dynamic Model of Trade. *The Journal of International Trade and Economic Development*, 4(2), 243-252.

İbik, Ö. A. (2006). *Rekabet Ortamında Hizmet Kalitesinin Önemi ve Bir Havayolu İşletmesinde Hizmet Kalitesinin Gerçekleştirilmesine Yönelik Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi.

Karagöl, E. T., & Akgeyik, T. (2010). Türkiye’de İstihdam Durumu: Genel Eğilimler. *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, 21, 1-28.

Narayan, P.K. (2004). Reformulating Critical Values for the Bounds F-Statistic Approach to Cointegration: An Application to The Tourism Demand Model for Fiji. Monash University, *Department of Economics Discussion Papers*, no:02/04, 1-32.

Orhunbilge, N. (2000). *Uygulamalı Regresyon ve Korelasyon Analizi*. İstanbul: Avcıol Basım Yayın.

Özsağır, A., & Akın, A. (2012). Hizmetler Sektörü İçinde Hizmet Ticaretinin Yeri ve Karşılaştırmalı Bir Analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(41), 311-331.

Proenca, S., & Soukiazis, E. (2005). Tourism as an Alternative Source of Regional Growth in Portugal, Centro de Estudos da Uniao Europeia Faculdade de Economia da Universidade de Coimbra, *Discussion paper: COIMBRA*, 1-26.

Sengupta J. K., & Espana, J.R. (1994). Exports and Economic Growth in Asian NICs: An Econometric Analysis for Korea, *Applied Economics*, 26(1):41-51.

Tarı, R. (2006). *Ekonometri*. İstanbul: Avcı Ofset.

Unur, K. (2000). Turizmin Türkiye’nin Ödemeler Dengesine Etkisinin Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(3), 1-17.

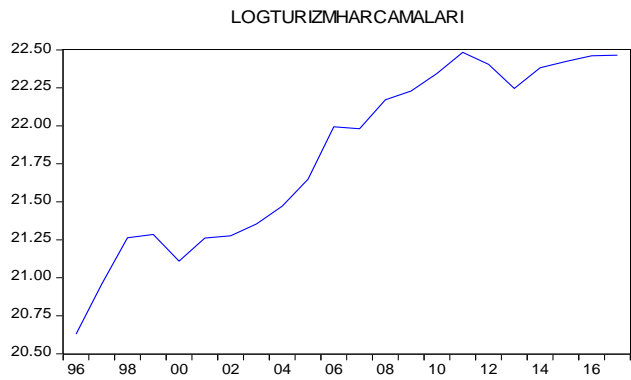
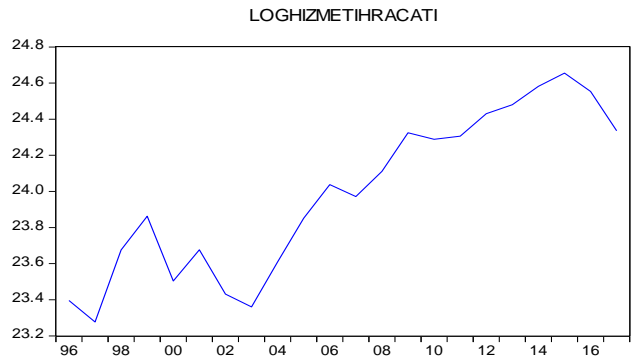
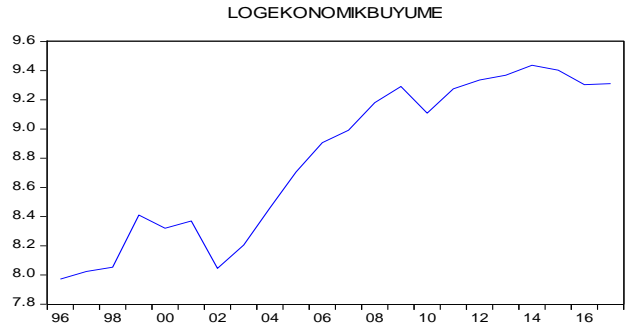
World Bank (2018). World Development Indicators. (Erişim: 13.02.2018), <http://databank.worldbank.org/data/source/world-development-indicators>

Yamak, R., & Köseoğlu, M. (2006). Uygulamalı İstatistik ve Ekonometri. Trabzon: Celepler Matbaacılık.

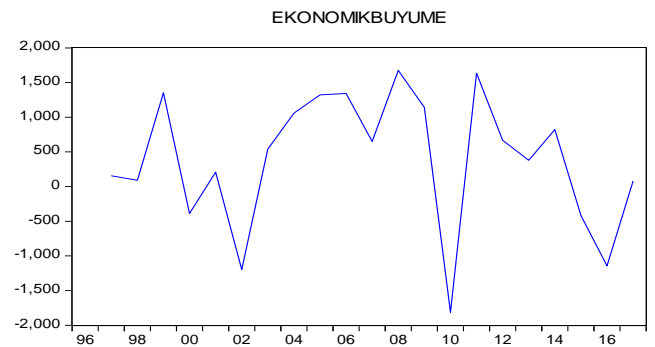
Yıldırım, J., & Öcal, N. (2004). Tourism and Economic Growth in Turkey. *Ekonomik Yaklaşım*, 15 (52-53), 131-141.

Ek-1

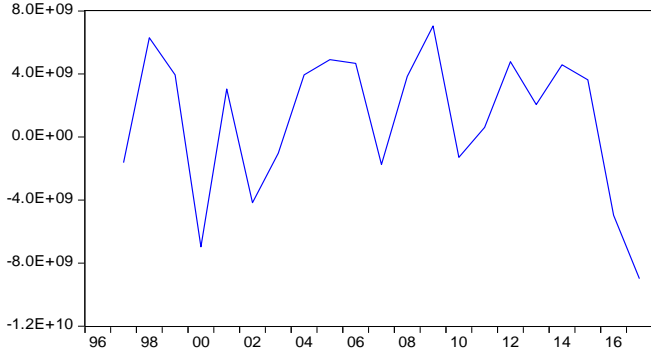
- Durağan olmayan verilerin grafiksel gösterimi

- Farkları alınıp durağan hale getirilen verilerin grafiksel gösterimi

HİZMETİHRACATI

TURİZMHARCAMALARI

